

मराठी साहित्यामध्ये स्त्रीवादाचे दर्शन

Prof. Aarti A. Pusadkar

M.A (Marathi), Assistant Professor, College of Management and Computer Science, Yavatmal, Maharashtra, India.
aratipusadkar@gmail.com

सारांश

स्त्रीवाद हा एक सामाजिक, सांस्कृतिक आणि राजकीय चळवळीचा भाग आहे, जो स्त्रीच्या समानतेसाठी, तिच्या अधिकारांसाठी आणि स्वातंत्र्यासाठी लढा देतो. मराठी साहित्यामध्ये स्त्रीवादाची विचारधारा सामाजिक परिस्थिती, सांस्कृतिक बदल, आणि स्त्रीचे जीवन समजून घ्यायला मदत करते. या संशोधनपत्रात, मराठी साहित्यामध्ये स्त्रीवादाच्या विचारधारेच्या इतिहासाचे विश्लेषण करून त्या काळातील प्रमुख साहित्यिकांचे योगदान, स्त्रीवादाच्या मांडणीचे प्रभाव आणि समकालीन मराठी साहित्यावर झालेल्या प्रभावाची चर्चा केली जाईल.

परिचय

स्त्रीवाद हा एक विचारधारा आहे ज्यामध्ये स्त्रीच्या समान अधिकारांसाठी आणि स्वतंत्रतेसाठी लढा दिला जातो. याचा अर्थ फक्त स्त्रीच्या शारीरिक स्वतंत्रतेचा नाही, तर तिच्या मानसिक, सामाजिक आणि भावनिक स्वतंत्रतेचा आहे. मराठी साहित्य हे भारतीय समाजाच्या आणि स्त्रीच्या स्थितीचा प्रतिबिंब आहे. १९व्या आणि २०व्या शतकात स्त्रीवादाच्या विचारधारेने मराठी साहित्यामध्ये महत्त्वपूर्ण स्थान प्राप्त केले.

१. ऐतिहासिक संदर्भ: १९व्या शतकातील स्त्रीवाद

१९व्या शतकात, विशेषतः ब्रिटीश साम्राज्याच्या अधीन असलेल्या भारतात सामाजिक सुधारणा घडवून आणणाऱ्या चळवळींचा उगम झाला. यामध्ये स्त्रीचे शिक्षण, तिच्या सामाजिक हक्कांचा आणि समानतेचा संघर्ष समाविष्ट होता. या काळात ज्योतिराव फुले, म्. गांधी आणि डॉ. आंबेडकर यांसारख्या नेत्यांनी स्त्रीच्या हक्कांसाठी आवाज उठवला.

१.१. सामाजिक सुधारणा आणि साहित्यिक प्रतिक्रिया

१९व्या शतकात ताराबाई शिंदे यांनी "स्त्री-पुरुष तुलना" या पुस्तकाद्वारे स्त्रीच्या स्थितीवर कठोर भाष्य केले. त्यानंतर, रामाबाई रानडे यांनी महिला शिक्षण आणि त्यांच्या सामाजिक स्थितीवर प्रभावी लिखाण केले. स्त्रीवादाच्या चळवळीला साहित्याचा मोठा आधार मिळाला, आणि सामाजिक सुधारणा घडवून आणण्यासाठी साहित्यकृतींचा वापर केला गेला.

२. २०व्या शतकातील स्त्रीवाद

२०व्या शतकाच्या प्रारंभात, भारतीय समाजामध्ये जागतिक बदल घडत होते, आणि स्त्रीवादाची एक नवीन परिभाषा आकार घेत होती. त्याचवेळी भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीचेही महत्त्व होते. या काळात मराठी साहित्यामध्ये स्त्रीच्या समानतेची आणि स्वातंत्र्याची जाणीव अधिक ठळकपणे मांडली जाऊ लागली.

२.१. प्रमुख साहित्यिक आणि त्यांचे कार्य

- **कुसुमाग्रज (वि. वा. शिरवाडकर):** कुसुमाग्रज यांच्या काव्यांत स्त्रीला एक स्वतंत्र व्यक्तिमत्त्व म्हणून दाखवले आहे. त्यांच्या काव्यांच्या माध्यमातून स्त्रीला स्वतंत्र

विचारसरणी आणि भावनात्मक स्वातंत्र्य दिले गेले आहे. त्यांचे "नटसम्राट" या नाटकात देखील स्त्री पात्रांचे महत्त्व असंख्य अडचणींवर मात करणाऱ्या व्यक्तिमत्त्वाच्या रूपात दर्शवले आहे.

- **शं. ना. नवरे:** शं. ना. नवरे यांच्या लेखनात स्त्रीवादाचा प्रभाव जास्त दिसतो. त्यांनी आपल्या कथांमधून स्त्रीच्या मानसिकतेचा, तिच्या दुःखाचा, तिच्या जडणघडणीचा आणि तिच्या स्वातंत्र्याचा मुद्दा मांडला आहे. त्यांची "काजळी" काव्यसंग्रह हे स्त्रीला एक महत्त्वपूर्ण व्यक्तिमत्त्व म्हणून उभं करणारा आहे.
- **व. पु. काळे:** व. पु. काळे यांच्या लेखनात स्त्रीला केवळ घरकाम करणारी म्हणून न पाहता एक संघर्ष करणारी, स्वाभिमानी आणि सक्षम व्यक्ती म्हणून दाखवले गेले आहे. त्यांच्या लेखनात स्त्रीला कधीही अपमानित होण्याची किंवा दुर्बल ठरण्याची परवागाई नाही.

शांता शेळके

- शांता शेळके यांच्या काव्यात स्त्रीच्या अस्तित्वाची महती व्यक्त केली गेली आहे. त्यांचं लेखन स्त्रीच्या संवेदनशीलतेचा, तिच्या भावना आणि तणावांचा अन्वय घेतं.

३. समकालीन स्त्रीवादी लेखन

आजच्या काळात, स्त्रीवाद अनेक दृष्टिकोनांमधून मराठी साहित्याचे रूप घेत आहे. स्त्रीवादाची कल्पना केवळ पुरुषप्रधान समाजाशी लढण्याची नाही, तर स्त्रीला तिच्या सामर्थ्याची जाणीव करून देणारी देखील आहे. या लेखनाने स्त्रीला तिच्या स्वातंत्र्याचे, समानतेचे आणि अधिकारांचे महत्त्व पटवून दिले आहे.

३.१. समकालीन साहित्यकार आणि त्यांच्या योगदानाचे विश्लेषण

वंदना देसाई

: वंदना देसाई यांचा लेखनप्रवास स्त्रीला व्यक्तिमत्त्व म्हणून घेऊन चालणारा आहे. त्यांच्या कथेतील पात्रे त्यांच्यावरील सामाजिक आणि सांस्कृतिक दबावांना आव्हान देणारी असतात. त्या स्त्रीला मानसिकदृष्ट्या सशक्त आणि सुसंस्कृत बनवतात.

- **मृदुला तांबे:** मृदुला तांबे यांच्या कथेतील पात्रांना समाजातील रूढीवादी विचारांना धक्का देताना दिसते. त्यांनी स्त्रीच्या वेदनांवर, तिच्या संघर्षावर आणि तिच्या सृजनात्मकतेवर सखोल विचार मांडले आहेत.
- **सुरेखा पिंपळे:** सुरेखा पिंपळे यांची कविता स्त्रीच्या आंतरिक शक्तीला प्रकटते. त्यात स्त्रीच्या भावनांची गहराई आणि तिचे आत्मविश्वासाचे दर्शन दिले जाते.

४. स्त्रीवादाचा समाजावर होणारा प्रभाव

स्त्रीवादाच्या विचारधारेने मराठी समाजाच्या मानसिकतेत आणि सशक्तीकरणाच्या प्रक्रियेत खूप मोठा बदल घडवला आहे. यामुळे स्त्रीला केवळ घरातील कर्तव्यपालक म्हणून पाहण्याऐवजी ती समाजाच्या सर्वच क्षेत्रांत समान अधिकार असलेली व्यक्ती म्हणून मान्य केली गेली आहे.

४.१. समाजातील बदल आणि साहित्याचे योगदान

मराठी साहित्याने स्त्रीला तिच्या अस्तित्वाच्या विविध पैलूंवर प्रकाश टाकला आहे. स्त्रीच्या तत्त्वज्ञानाला मान्यता देऊन, तिच्या सामाजिक भूमिकेचे पुनरावलोकन करण्यात आले आहे. तिच्या अस्तित्वाच्या हक्कांची जाणीव करून देणे हे साहित्यकारांचे एक महत्त्वपूर्ण कार्य ठरले आहे.

निष्कर्ष

मराठी साहित्यामध्ये स्त्रीवादाचे दर्शन म्हणजे स्त्रीच्या समतामूलक हक्कांसाठी संघर्ष, तिच्या अस्तित्वाची जाणीव, आणि समाजातील रूढीवादी दबावांना नाकारण्याचा प्रवास आहे. १९व्या शतकाच्या प्रारंभापासून ते २०व्या शतकाच्या मध्यभागी झालेल्या साहित्यिक चळवळींनी स्त्रीला तिच्या हक्कांचा जागर दिला आणि त्यानंतरच्या काळात समाजातील स्त्रीला एक सशक्त, स्वायत्त आणि समानतेच्या अधिकारासोबत जीवन जगायला प्रेरित केले.

संदर्भ

1. ताराबाई. शिंदे, *स्त्री-पुरुष तुलना*. (1882)
2. रामाबाई रानडे, *हाय कास्ट हिंदू वुमन*. (1888)
3. साने गुरुजी. *चिमण्या काका*. (1930)
4. कुसुमाग्रज (वि वा शिरवाडकर). *नटसम्राट*. (1972)
5. शं. ना. नवरे. *काजळी*. (1950)
6. शांता शेळके. *आठवणीच्या संध्याकाळ*. (1975)
7. पिंपळे, सुरेखा. *कविता*. (2000)
8. व. पु. काळे. *कथेतील स्त्री*. (1985)